

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

THE ROLE OF CARAVAN ACTIVITIES IN RISING AND DECLINING OF THE QURAYSH TRIBE

MANSUR ÖZGÜL

ARŞ. GÖR.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
mansur.ozgul@omu.edu.tr

Öz:

Bu makale, Kureyş Kabilesinin Arabistan'da diğer kabilelere üstün gelmesinin ve sonrasında Hz. Peygamber dönemiyle birlikte düşüşe geçmesinin sebebinin, kabilenin bölgedeki kervancılık faaliyetlerine ilişkin yaşanan gelişmelere bağlı olduğunu öne sürer. Yapılan araştırma neticesinde miladi beşinci yüzyıldan itibaren Arabistan ve çevresinde gerçekleşen bazı siyasi ve ekonomik gelişmeler ve Kureyş Kabilesinin ileri gelenlerinin attıkları bazı önemli adımlar kervancılık faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiş ve buna bağlı olarak kabilenin yükselişini de beraberinde getirmiştir. Kureyş'in bu yükselişi, Hz. Peygamber'in vahyi tebliğ sürecinde karşılaştığı sorunlar sebebiyle Medine'ye hicret etmek zorunda kalması sonrasında giderek azalmaya başlamıştır. Zira Müslümanlar hicret sonrasında çok geçmeden Kureyş'in can damarı olan kervanlarını ve kervan güzergahlarını kontrol altına almaya çalışmışlar ve bu konuda başarı da sağlamışlardır. Bu durum Kureyş'in Müslümanlara karşı giderek daha saldırgan bir tavır sergilemesine sebep olmuş ve akabinde savaşları da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak kervancılık faaliyetlerinin Müslümanlar tarafından baskılanması ve ele geçirilmesi Kureyş'in Arabistan'da idari ve ekonomik alandaki düşüşüne sebep olmuştur.

Anahtar kelimeler: Kervan, Ticaret, Kureyş, İläf, Hz. Muhammed.

Abstract:

This article argues that the Quraysh Tribe prevailed over other tribes in Arabia and then declined with the Prophet's time due to the developments in the caravan activities in the region. As a result of the research, some political and economic developments in and around Arabia since the fifth century Gregorian and some steps were taken by the notables of the Quraysh Tribe positively affected the caravan activities and accordingly brought the rise of the tribe. This rise of the Quraysh began to decline after the Prophet had to migrate to Medina due to the problems he encountered in the process of conveying the revelation. Because Muslims soon tried to control the caravans and caravan routes, which were the lifeblood of the Quraysh and they succeeded in this regard. This situation caused the Quraysh to display an increasingly aggressive attitude and therefore brought wars with it. As a result, Muslims' suppression and seizure of caravan activities caused the decline of Quraysh in the administrative and economic fields in Arabia.

Keywords: Caravan, Trade, Quraysh, Security (İläf), Prophet Muhammad.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	24.11.2021	31.12.2021	31.12.2021	0000-0002-1394-193X
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
Özgül, Mansur. "Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü / The Role of Caravan Activities in Rising and Declining of the Quraysh Tribe". <i>ilahiyat</i> 6 (Haziran/July 2021): 29-45.				

* Bu makale şahsım tarafından 2020 yılında tamamlanmış İslâm Öncesi Dönemden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Arap Yarımadası'nda Kervancılık başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Arabistan'da kervan faaliyetlerinin ortaya çıkmasında; bölgenin coğrafi konumu, yapısı, iklimi ve siyasi durumu oldukça etkili olmuştur. Şöyle ki Arabistan; Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının birbirine bağlandığı bir mevkide bulunduğundan, bu coğrafi konumu sayesinde tarih boyunca kervancılık faaliyetlerinin merkezinde bulunmuştur. Yine bu sebeple bölge pek çok önemli ticaret yolunun geçiş güzergâhı üzerinde yer almıştır. Bölgede yaşanan ticari hareketlilik de kervancılığın gelişimini desteklemiştir.

Arabistan'da denizcilik bilinmekle beraber bu faaliyeti zorlaştıran bazı coğrafi sebepler bulunmaktadır. Örneğin Kızıldeniz'e bakan Batı Arap sahillerinin tabanını kaplayan ve bu sebeple gemilerin yaklaşmasını zorlaştıran mercan kayalıkları bölgede gemi ile güvenli yolculuk yapmayı oldukça güçleştirmektedir.¹ Yine Arabistan'da denizciliği zorlaştıran bir diğer unsur bölgenin kurak bir iklime sahip olmasından dolayı bitki örtüsünün daha çok çalılık ve dikenli ağaçlardan oluşmasıdır. Bu cılız bitki örtüsü sebebiyle, ahşap işçiliğinin gelişmesi zayıf kalmış nihayetinde de gemi üretimi güç hale gelmiştir. Gemiciliğin özellikle bazı bölgelerde zayıfladığı, Mekke'de yaşanan zulüm dolayısıyla Habeşistan'a hicret eden Müslümanların Habeş kıyılarına yine Habeşlilere ait olan küçük gemilerle geçmelerinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Kureyşliler, kervanları Müslümanlar tarafından engellenirken mallarını Batı Arabistan Kıyılarından gemilerle geçirmeyi düşünmemişlerdir. Bunun sebebi yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bazı bölgelerde denizciliğin çok gelişmemiş olmasından kaynaklanır.

Arabistan'da hava sıcaklığının genel olarak yazları 50 derecelere ulaşması, gece ve sabah arasındaki sıcaklık farklarının fazla olması, yağışların ve yeraltı su kaynaklarının azlığı-öyle ki Rub'u'l-Halî bölgesine yıllarca yağmur yağmadığı görülür-, ve iklime bağlı olarak bölgede tarımın yeterince gelişmemesi, bunun yerine kuru havalara dayanabilen küçük bodur ağaçların, çalılıkların yetişmesi gibi sebepler, kervancılık faaliyetlerini bölgenin en önemli geçinme kaynağı olacak bir şekilde hayatın temel gerekliliklerinden birisi haline getirmiştir.²

Arabistan'daki siyasi durumun iyiye ya da kötüye gitmesi de kervancılık faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim İslam öncesi dönemde bölgede var olan kabileler arası mücadeleler ve asabiyet kervan faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira kervanların, geçtikleri güzergâhlarda bulunan kabileler tarafından her an bir saldırı tehdidi altında bulunmaları güvensizlik sorunu oluşturmaktadır. Bu güvensizlik sorunu, Hz. Peygamber'in dedelerinden Hâşim b. Abdümenâf ve onun kardeşleri döneminde gerçekleştirilen antlaşmalar ile belirli ölçüde çözümlenirken, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu İslam Devleti sayesinde Arabistan'daki otoritenin tek bir elden yönetilir hale gelmesi ile birlikte önemli ölçüde ortadan kalkmıştır.

1. KUREYŞ'E KADAR ARABİSTAN'DA KERVANCILIĞIN KISA TARİHİ

Arabistan'daki kervanların tarihi geçmişini Hz. İbrahim dönemine kadar götürebiliriz. Nitekim bilindiği üzere, milattan önce 22 ve 20. yüzyıllar arasında yaşadığı düşünülen³ Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer'i Arabistan çöllerinde yalnız başına bırakmış ve sonrasında Hacer, bugünkü Mekke'nin bulunduğu yerde, Şam'dan gelen ve muhtemelen Yemen'e giden Cürhüm kabilesine ait bir kervanla karşılaşmıştır.⁴ Hz. İbrahim'den sonra yaklaşık milattan önce 2000'lerde yaşamış bir diğer peygamber olan Hz. Yûsuf, kardeşleri tarafından önce bir kuyuya atılmış sonrasında ise

¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslam* (Beyrut: Dâru's-Sâkı, 2001), 1/142.

² Kudret Büyükoçşkun, "Arabistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/250, 251; Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz (Çöl, Gemi ve Tacir)* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 85, 86, 116, 118.

³ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/267.

⁴ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Ruşdi es-Sâlih Mulaḥhas (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1983), 1/54.

Ürdün'ün doğu bölgesinde yer alan Gilead'dan gelen İsmailî Arap kervancılara satılmış ve Mısır'a götürülmüştür.⁵ Ayrıca M.Ö. 900'lerde yaşadığı düşünülen Hz. Süleyman'ın, Kudüs'te bulunan sarayına Yemen'de kurulan bir devlet olan Sebe Krallığından (M.Ö. X. yy. öncesi – 115) ziyarete gelen Sebe Melike'si, beraberinde ticaret kervanı ile gelmiştir.⁶ Bu kıssalar Arabistan ve yakın coğrafyasındaki kervan faaliyetinin tarihi geçmişine ışık tutmaktadır.

Tarihi seyir içerisinde M.S. V. yüzyıla kadar Arabistan'daki en etkin kervancılar Yemenlilerdir. Zira bu döneme değin Yemen, yarımada da yer alan en güçlü devletlerin kurulduğu bir bölge olmuştur. Bu durumun iki önemli sebebi bulunur. Birincisi Yemen'in Uman Denizine bakan sahili ile deniz ticaretini bölgesine çekebilmesi, ikincisi ise yağışlı iklimi ve verimli topraklarıyla Arabistan'ın diğer bölgelerine kıyasla daha yaşanabilir bir bölge olmasıdır. M.Ö. 3. ya da 2. binli yıllardan itibaren tarih sahnesinde sırayla ortaya çıkan Ma'in, ve sonrasında gelen Sebe (M.Ö. X. yy. öncesi – 115) Kataban (M.Ö. 1000 - M.S.200), Hadramut (M.Ö. 1020 ya da 360 - M.S.290) ve Himyer (M.Ö. 115- M.S. 525) devletleri,⁷ Yemen'in kendi üretim maddeleri dışında, Çin'den ve Hint'ten gemilerle getirilen ticari ürünlerini de kervanlar vasıtası ile Suriye, Mısır ve Irak pazarlarına ulaştırmaları ve ticaretini yapmaları sayesinde gelişmişler ve güçlenmişlerdir.⁸

Yemen'in haricinde Arabistan'ın diğer bölgelerinde yaşayan kabile devletleri de kervan faaliyetleri ile iştigal etmişlerdir. Nitekim Tevrat'ta Medine'nin kuzeyinde yer alan Teymâlî kervanlardan bahsedilmiştir.⁹ Birbirlerinden farklı bölgelerde yaşayan Kureyş, Hevâzin, Kinde, Kelb, Süleym, Temîm ve Sa'lebe kabileleri ile daha pek çok Arap kabilesi kervancılıkla uğraşmış ve bu yolla ticaret yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Ayrıca Arabistan'da özellikle Yahudilerin de kervan ticaretinde etkin oldukları bilinmektedir.

2. KUREYŞ'İN YÜKSELİŞİ VE KERVANLAR

Arap Yarımadası'nda M.S. 5. yy.'ın ilk yarısından 7. yy.'ın başlarına kadar devam eden süreçte yaşanan siyasi gelişmeler bölgedeki kervancılık faaliyetlerinin tarihi seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından temelleri üzerine inşa edilen Kâbe sayesinde gelişerek bir yerleşim yeri haline gelen Mekke şehri,¹⁰ M.S. 5. yy.'a kadar sırasıyla Amâlikâlıların, Cürhümlülerin ve Huzaalıların kontrolü altında yönetilmiştir. 5. yüzyılda Mekke yakınlarında yaşayan ve kökeni Adnânîlerin soyundan gelen Fihri b. Mâlik'e dayanan Kureyş Kabilesinin lideri Kusay b. Kilâb (ö. 480 civarı), Mekke'de Huzâa'nın liderliğine son vererek yönetimi eline almıştır.¹¹ Kusay öncesinde de kervan ticaretiyle uğraştığı bilinen Kureyş Kabilesi,¹² siyasi gücü eline aldıktan sonra bölgenin önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir.

5. yy.'ın sonlarına doğru ise Kusay'ın torunu olan Hâşim b. Abdümenâf (ö. 524) ve onun kardeşleri Abdüşems, Nevfel ve Muttalip, farklı bölgelerde bulunan devlet ve kabilelerle gerçekleştirdikleri antlaşmalar sayesinde Kureyş'in daha çok yerel düzeyde kalan kervan ticaretini daha geniş coğrafyalara, hukuka dayalı bir şekilde taşıma şansını elde etmişlerdi. Anlatılanlara göre bu dört kardeşin yaşadığı dönemde Mekke'de bir kıtlık vardı. Bu sorunu çözmek üzere Hâşim, Şam'a gitmiş

⁵ Kur'ân Yolu, ts. (Erişim 20 Ekim 2020), Yûsuf 12/19-21; Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil) (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2002), Yar.37:25-28; Nebi Bozkurt - Ahmet Turan Yüksel, "Kervan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/298.

⁶ 1.Kr.10:1-4.

⁷ Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 29, 39, 61, 64, 74, 80, 95.

⁸ Cengiz Tomar, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/402.

⁹ Eyü.6:18,19.

¹⁰ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/556.

¹¹ Mekke'nin Kusay ve öncesinin tarihi süreci için bkz: Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/80-88, 103-106.

¹² Nitekim Kureyş ismi bir rivayete göre ticaretle uğraşmalarından dolayı toplayıp kazanan manasına gelen Takarruş (تقارش) kelimesinden türemiştir. Bkz: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zirikî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 11/81.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

ve burada Bizans'a bağlı bir devlet olan Gassanî Kralı ile bir antlaşma yapmıştı.¹³ Nevfel, Irak'a giderek burada Sâsânî hükümdarı ile görüşmüş ve bir ticaret antlaşması yapmış, Muttalib Yemen'de Himyerî Kralı ile anlaşmış, Abdüşems ise Habeşistan'daki Necâşî ile anlaşmıştı.¹⁴ Süheylî (ö. 581/1185)'ye göre ise ayrıca Abdüşems, Mısır bölgesi ile de antlaşma yapmıştı.¹⁵ Haşim ve kardeşleri, gittikleri bölgelerdeki krallar dışında, dönüş yollarında bulunan kabile liderleri ile de antlaşmalar yapmışlardı.¹⁶ Kabilelerle yapılan bu antlaşmalara *Hilf* denilmiştir.¹⁷ Yapılan bu ticari antlaşmalar ile birlikte Kureyş'in kervancılık faaliyetleri hızlı bir şekilde ivme kazanmış olmalı ki, bu dört kardeşten üçü tekrar çıktıkları kervan yolculukları sırasında vefat etmiş, Haşim Gazze'de, Nevfel Irak topraklarında yer alan Salman'da, Muttalib ise Yemen topraklarında bulunan Radman'da defnedilmiştir.¹⁸

Kureyş'in kervan ticareti ile elde ettikleri refah ve huzurun sebebi olan bu antlaşmalara, Kur'ân-ı Kerîm'de Kureyş sûresinde geçen *el-Îlâf* kavramıyla yer verilmiştir. Sûrede meâlen, Kureyş'in Allah-u Teâlâ'nın inayeti sayesinde gerçekleştirebildikleri bu anlaşmalarla (Îlâf) yaz ve kış mevsimlerinde kervan yolculukları yaptıkları ve bu sebeple korku ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmadan geçinebildikleri için Kâbe'nin Rabbine ibadet etmeleri gerektiği anlatılır.¹⁹ Ayette belirtilen yaz ve kış seferlerinin nereye yapıldıkları tartışmalıdır. İbn Sa'd, Kureyş'in kış aylarında Yemen'e yaz aylarında ise Şam'a gittiklerini hatta Ankara'ya kadar ulaştıklarını,²⁰ Belâzûrî, kışın Yemen, Habeş ve Irak'a, yazın ise Şam'a gittiklerini belirtir.²¹ Bu iki farklı rivayetten hareketle, duruma göre farklı mevsimlerde farklı mevkilere gittikleri düşünülebilir.

Arabistan'da 6. yy.'ın başlaması ile birlikte Kureyş kervancılığının tarih sahnesindeki etkinliğini arttıran farklı siyasi gelişmeler de yaşanmıştı. Öncelikle, bu yüzyılda bölgenin iki büyük süper gücü olan Bizans ve Sâsânîler arasında gerilim artmıştı. Bizans İmparatoru Justinianos (527-565) ile Sâsânî İmparatoru Enûşirvan (532 - 579) arasında yapılan savaşlar özellikle Sâsânîleri zayıflatmakta idi. Otoritesini kaybeden Sâsânîler, Irak bölgesindeki kervanlarının güvenliklerini sağlamak da zorlanıyorlardı, zira Arap kabileleri bu kervanlara yönelik saldırılarda bulunmaktaydı.²²

Bizans Devleti Uzak Doğudan gelen ipek, pamuk ve baharat gibi ticaret mallarına oldukça fazla ilgi duyuyordu. Ancak bu malların Sâsânî topraklarından geçiyor oluşu Bizans için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Zira buradan geçen ticaret kervanları, sürekli olarak Sâsânîlerin düzenlemelerine takılıyor ve ağır vergilerle karşılaşıyorlardı. Bunlara ek olarak Sâsânî topraklarında yaşanan güvenlik sorunları da ürünlerin fiyatlarının artmasına sebep olmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı Justinianos, Uzak Doğu mallarının Kızıldeniz coğrafyası üzerinden Bizans topraklarına ulaşabilmesi için harekete geçti. Justinianos'un bu hedefine ulaşması için iki seçeneği bulunmaktaydı. Birincisi Arabistan'da siyasi kontrolü ele geçirmek ki bunu yapmak, zor bir coğrafya olması sebebiyle güçlü bir orduyu ve donanmayı gerektirdiğinden dolayı o dönemdeki Bizans için pek mümkün görünmüyordu. Zira o dönemde Bizans'ın bunu başarabilecek bir

¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1900), 162.

¹⁴ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 163; Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/59.

¹⁵ Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravzî'l-ünüf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*, thk. Umar Abdüsselam es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000), 1/162.

¹⁶ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 163.

¹⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr - Umar Abdüsselam es-Selâmî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 9/53.

¹⁸ Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 163.

¹⁹ Kureyş 106/1-4.

²⁰ Ebü Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/57.

²¹ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/59.

²² Salamah Salih Silyman Aladieh, *Meccan trade prior to the rise of Islam* (United Kingdom: Durham University, Doctoral Thesis, 1991), 12.

ekonomik ve askeri altyapısı bulunmamaktaydı. İkinci seçenek ise Bizans'ın burada bulunan Arap kabileleri ile iyi politik ilişkiler kurmayı denemesiydi. Bu seçenek birincisine göre daha ucuz ve tercih edilebilirdi.²³ Bundan dolayı Bizans, Kızıldeniz hattı boyunca uzanan Arap kabileleri ile iyi geçinmek durumunda olduğunun farkındaydı, bu karşılıklı politik ve ekonomik çıkarlar, özellikle Batı Arabistan kervancılığının canlanmasında ve önem kazanmasında büyük rol oynamışlardır.

Arabistan'ın kuzeyinde yer alan Bizans'ın desteklediği Gassanîler ile Sâsânîlerin desteklediği Hîre Devletleri arasında çıkan çatışmaların da olduğu bir ortamda²⁴ Arabistan yarımadasında bulunan küçük kabile toplulukları daha serbest bir şekilde kervanlarını yürütmeye başlamışlardır. Bu dönemde özellikle uluslararası düzeyde antlaşmalar yapmış olan Kureyş, bölgede kervancılık faaliyetlerinde söz sahibi olan bir kabile haline gelmiştir.

Miladi 6. yy.'da Güney Arabistan'a baktığımızda ise yukarıda anlattığımız Yemen'in merkezî yönetimi, ilk olarak Himyerîlerin son hükümdarı Zûnuvâs'tan alınarak Habeşlilerin kontrolüne geçmiştir (M.S. 525). Sonrasında ise bölgenin yönetimi 50 yıl geçmeden Himyerî soyundan gelen Seyf b. Zûyezen'in Sâsânî desteğini alarak bölgeyi ele geçirmesi (M.S. 573) ile birlikte Sâsânîlerin kontrolüne geçmiştir.²⁵ Yemen üzerinde Habeşliler ve Sâsânîler arasında kısa sürelerde yaşanan bu iktidar savaşları, bölgeyi güçsüzleştirmiş, bu da Yemen'in kervancılık faaliyetlerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur.

Yaşanan tüm bu tarihi gelişmeler doğrultusunda 6. yy., adeta Kureyş Kabilesinin yüzyılı olmuş, bu dönemde Mekke ve çevresinde bulunan yerleşim yerleri, bölgenin diğer yerlerine kıyasla çok daha ön plana çıkmıştır. Bu durum sonuç itibarıyla bölgedeki kervan akışının merkezini Mekke şehri ve çevresi, bu akışın sevk ve idarecisini de Kureyş kabilesi kılmıştır.²⁶ Bu kabilenin kervancılıkla ön plana çıkmasında şüphesiz verimsiz topraklara sahip Mekke'nin, burada yaşayanları kervancılığı bir geçim kaynağı olarak seçmek durumunda bırakmış olması da etkili olmuştur. Öyle ki Mekkelilerin şehirlerine gelen kervanları törenle karşıladıklarına dair zikredilenler²⁷ bu mesleğin bölge insanı için taşıdığı öneme işaret eder. Bununla birlikte, Kureyş Kabilesi kadar olmasa da Arabistan'ın diğer kabileleri de bu dönemde kervan faaliyetlerini yürütmeye devam etmiştir.

6. yy.'ın sonları ile 7. yy.'ın başları arasında yaşanan şüphesiz en önemli hadise, Hz. Peygamber'in 571'deki doğumu ve İslam Dini ve Daveti (M.S. 610) ile birlikte ortaya çıkan yeni toplumun (ümmetin) inşası olmuştur. Bu süreç genel anlamda bütün dünya tarihini etkilediği gibi konumuz özelinde Arabistan'daki kervancılık faaliyetlerinin tarihi seyrini de ciddi anlamda şekillendirmiştir. Bu dönemin kervan faaliyetlerini ele almadan önce, Hz. Peygamber'in doğumunun hemen öncesinde kervancılık faaliyetleriyle ilgili yaşanan bazı önemli tarihi gelişmeleri aktarmak yerinde olacaktır.

Öncelikle Hz. Peygamber'in dedesi olan Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf, babası Hâşim'den sonra boyunun reisi olmuş ve Mekke şehir devletinde hac kervanlarına su verme işi olan *Sikâye* ile yemek yedirme işi olan *Rifâde* görevlerini üstlenmişti.²⁸ Abdülmuttalib, aynı zamanda Kureyş'in önemli tacirlerinden birisi idi. Onun yaşadığı dönemde Mekke ve içerisindeki Kâbe, Yemen'in o

²³ Detaylı bilgi için bkz: Aladieh, *Meccan trade prior to the rise of Islam*, 15, 16.

²⁴ Hudayr Abbas el-Cümeylî, *Kureyş*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 130.

²⁵ Tomar, "Yemen", 43/402, 403.

²⁶ Nitekim Neşet Çağatay'da bu durumu şu cümle ile ifade etmiştir: "Mekke ve Yesrib (Medine) halkı, bilhassa Mekke halkı, ticari ve içtimai durumları itibarıyla, Arap kavminin en nüfuzlusu vaziyetinde bulunuyordu." Bkz: Neşet Çağatay, *İslam öncesi Arap tarihi ve cahiliye çağı* (Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957), 89; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 126 Câbirî, Kureyş'in Arabistan'daki ticari faaliyetlerden en çok faydalanan Arap kabilesi olduğunu söyler.

²⁷ Cengiz Kallek, "Pazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/195.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/64.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

sırada Habeşlilere bağlı yöneticisi olan Ebrehe tarafından saldırı tehdidi (M.S. 570) ile karşılaşmıştı. Bu işgali engellemek üzere Kureyş'ten Abdülmuttalib'in Ebrehe ile görüşmeye gitmiş olması muhtemelen onun Yemen'le olan ticari ilişkileri sayesinde burayla kurmuş olduğu yakınlıktan kaynaklanmıştı. Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki Ebrehe'nin, Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelmesinin ardındaki sebep yalnızca bir din merkezini ortadan kaldırmak değildi. O, Mekke'ye gelen hac ve ticaret kervanlarının önünü keserek bu kervanları San'a'ya çekmek istiyordu.²⁹

Ebrehe'nin bu saldırı girişiminin ilahi bir plan dahilinde başarılı olamamasından³⁰ sonra Yemen'deki Habeş hakimiyeti de hızlı bir şekilde çöküşe geçmiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi bölge M.S. 573 yılında Sâsânîlerin desteğini alan Seyf b. Zûyezen'in kontrolüne geçmişti. Yaşanan bu iktidar değişiminden sonra, içerisinde Abdülmuttalib, Ümeyye b. Abdüşems, Huveylid b. Esed, Esed b. Abdüluzza ve Abdullah b. Cüd'an'n bulunduğu Kureyş'in önde gelen isimleri ile diğer Arap Kabileleri, elçiler halinde Seyf b. Zûyezen'i ziyaret amacıyla Yemen'e gitmişlerdi.³¹ Seyf, bu ziyaretlerinden dolayı gelenlere ikramda bulunmuş, Kureyş kabilesi mensuplarına ise ayrıca yüzer deve, onar köle, onar cariyeye, onar rıtıl altın, onar rıtıl gümüş (1 rıtıl = 460,8 gram) ve birer işkembe dolusu amber kokusu verilmesini emretmiş, Abdülmuttalibe de diğerlerinden on misli daha fazlasının verilmesini istemişti.³² Böylece Kureyş'in bu elçi grubu Yemen'den Mekke'ye beraberlerinde büyük bir kervan ile dönmüşlerdi.

Hz. Peygamber'in doğumuna yakın tarih kaynakları daha farklı kervan yolculuklarından bahseder. Örneğin Abdullah b. Cüd'an (ö. 600) Şam'a 2000 develik bir kervan yollamıştı.³³ Hz. Peygamber'in babası ve bazı amcaları da kervan ticareti ile geçimlerini sağladılar. Abdülmuttalib'in büyük oğlu olan Hâris'in (ö. 570'ten sonra) Kureyş'ten 120 küsur kişiyle ve ayrıca anlaşma (hîlf) yaptıkları farklı kabilelerden insanlarla birlikte Şam'a kervan ticareti gerçekleştirmek üzere yola çıktığı nakledilir.³⁴ Onun bir diğer amcası olan Zübeyr de orta halli bir tüccardı. Hz. Peygamber'in dedesinin vefatından sonra kendisine bakan amcası Ebû Tâlib'in de tacir olduğu bilinmektedir. Abbas b. Abdülmuttalib'in de Tâif ile ticari ilişkileri vardı.³⁵ Hz. Peygamber'in babası Abdullah, Şam'a çıktığı bir kervan yolculuğundan dönmekte iken Medine'de vefat etmişti.³⁶

Hz. Peygamber'in doğumu öncesinde tarih kaynaklarında geçen kervan yolculukları ile ilgili ön plana çıkan rivayetler bunlardır. Ancak Arabistan'da ticaretle uğraştığı bilinen Kureyş'e mensup daha pek çok insan ve yine kervan ticareti ile geçimini sağlayan pek çok kabile olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde yarımada Mekke'nin dışında çok sayıda kervan güzergâh noktası (şehirler, panayırlar vs.) olduğu bilindiğine göre, bu dönemde yapılmış olan kervan yolculukları kaynaklarda zikredilenlerden daha fazla olmalıdır. Bu önemli ayrıntıyı belirttikten sonra, Hz. Peygamber'in dünyaya teşrifi akabinde gerçekleşen ve kaynaklarda yer alan kervan yolculuklarının tarihini ele almak konu bütünlüğünü tamamlamak adına gereklidir. Hz. Peygamber dönemi kervan yolculukları Risâlet öncesinde gerçekleşenler ve Risâlet sonrasında

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshak, *es-Sîre (Kitabu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1978), 62, 63.

³⁰ "Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları haline getirdi." el-Fil 105/1-5.

³¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/149.

³² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/149, 154, 155.

³³ Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-İsâmî, *Samtu'n-nücûm'l-avâli fi enbâi'l-evâli ve't-tevâli*, thk. Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/243.

³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1985), 354.

³⁵ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütühu'l-Buldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 64.

³⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, thk. Abdullah İbrahim es-Sâvî (Kahire: Mektebetü's-Şarki'l-İslâmî, 1938), 196.

gerçekleşenler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu dönem 6. asrın sonlarından, 7. asrın başlarına, Hz. Peygamber'in vefatına değin geçen süreyi (M.S. 571- 632) kapsar.

İslam Tarihi kaynakları Hz. Peygamber'in çeşitli bölgelere yapmış olduğu kervan yolculuklarından bahseder. Onun (sav) ilk yolculuğu doğumundan hemen sonra annesi Âmine tarafından süt anneye verilmesiyle gerçekleşmiştir. Hevazin kabilesinin Tâif yakınlarında yaşayan Sa'd b. Bekir koluna mensup olan Hz. Halîme, beraberinde diğer sütannesi olmak isteyen kadınlarla birlikte Mekke'ye gelmişlerdi. Burada Hz. Peygamber'i teslim alan Halîme, geldikleri kervanla birlikte tekrardan yaşadıkları bölgeye geri dönmüştür.³⁷ Arabistan'da sütannelik yaygın bir gelenektir. Görüldüğü üzere bölgedeki kervan yolculukları ticaret dışında farklı gerekçelerle de yapılmıştır. Hz. Peygamber'in kervan yolculukları ile ilgili bir diğer rivayete göre o (sav), henüz 10 yaşında iken amcası Zübeyr ile birlikte Yemen'e gitmişlerdir.³⁸

Hz. Peygamber'in risâlet öncesi dönemde Şam'a birkaç defa yolculuk yaptığı da nakledilmektedir. Bu yolculuklardan ilkinde henüz 9 ya da 12 yaşında olduğu nakledilen³⁹ Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib ile birlikte ticaret yapmak üzere Şam'a doğru yol almışlardı. Konuyla ilgili rivayetlerden birine göre onlar Busrâ'ya⁴⁰ bir başka rivayete göre ise Teymâ'ya⁴¹ gitmişler ve orada kendilerini bir rahibin uyarması üzerine geri dönmüşlerdir.

Hz. Peygamber'in Şam yolculuğu ile ilgili bir başka rivayete göre ise o, 24 yaşında iken,⁴² daha sonrasında eşi olacak olan Hz. Hatice'ye ait bir kervanın başında Şam'a gitmişti. Hz. Hatice ticaretle uğraşır ve mallarını işletmesi için ücret karşılığında adam tutardı. Rivayete göre Hz. Hatice, Hz. Muhammed'i cariyesi Meysere ile birlikte Şam'a kervanlarına idarecilik etmesi için göndermişti. Hz. Peygamber ve Meysere Şam'a ulaştıklarında daha önce amcası Ebû Tâlib ile çıktığı yolculukta yaşadıklarına benzer bir şekilde bir rahiple karşılaşmışlardı. Rahip, Hz. Peygamber'in bir ağacın altında oturup gölgelendiği bir sırada Meysere'ye yaklaşarak ona, Hz. Muhammed'in (sav) bir peygamber olduğunu söylemiştir.⁴³ Şam'daki ticari işlemleri tamamladıktan sonra Hz. Peygamber ve Meysere Mekke'ye geri dönmüşler, Meysere de Şam'da yaşadıklarını ve Hz. Muhammed'in sahip olduğu sadakat ve iyi karakteri Hz. Hatice'ye bildirmiştir. Bu olayın Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin evliliklerinde etkili olduğu nakledilir.⁴⁴ İbn Sa'd, bu yolculukta varılan şehrin ismini Busrâ olarak vermekte ve Hz. Peygamber ve Meysere'nin burada karşılaştıkları rahibin adının ise Nestûr olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Ayrıca yine İbn Sa'd'dan gelen bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, Meysere ile birlikte Hubâşe panayırına da gitmişlerdi.⁴⁶ Son olarak nakledildiğine göre Hz. Peygamber, risâlet öncesi dönemde Doğu Arabistan'da kurulan panayır olan Muşakkar'da da bulunmuştu.⁴⁷

Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib ve Meysere ile farklı zamanlarda yaptıkları Şam yolculukları hakkında tereddütler bulunmaktadır. Şöyle ki Hz. Peygamber ve Ebû Tâlib'in Busrâ'da Rahip Bahîrâ

³⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ vd. (Mısır: Mektebetü Musafa el-Bâbü'l-Halebî, 1955), 1/163.

³⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dârü'l-Hicr, 1997), 3/419.

³⁹ İsmail Hakkı Atçeken, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 65, 66.

⁴⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 73.

⁴¹ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî en-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1981), 40.

⁴² Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydınli, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 331.

⁴³ İbn İshak, *es-Sîre*, 81.

⁴⁴ Muhammed b. Habîb, *Münemmak*, 77, 78; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/189.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/108.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ, mütemmimü's-sahâbe, et-tabakâtü'r-râbia*, thk. Abdülaziz Abdullah Selûmî (Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1995), 216.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Heyet (Kahire: Cemiyetü'l-Meknez, 2010), 5/3104.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

ile karşılaşması ve bu rahibin çocuk yaştaki Hz. Muhammed'in gelecekte peygamber olacağını anlayarak kendilerini Mekke'ye geri dönmeleri hususunda uyarması bazı şüpheler içermektedir. Bu hadise ile ilgili İsmail Hakkı Atçeken, pek çok kaynağı ve araştırmayı değerlendirdikten sonra, Hz. Peygamber'in Busrâ'ya gittiğini kabul etmekle birlikte burada yaşanan hadiselerin, birbirleriyle çelişen rivayetler içerdiğini ve akla uygun olmayan kurgular bulundurduğunu belirtir.⁴⁸ Zira nakledilenlere göre Bahîrâ Hz. Peygamber'in sırtında nübüvvet mührü görmüş, ağaçların dallarını onun için eğdiğini, bir bulutun ise ona gölge yaptığını fark etmişti.⁴⁹ Ancak böyle bir durumu yalnızca Bahîrâ'nın fark etmiş olması, kervandaki diğer insanların ise bunu fark edememiş olmaları ilginçtir. Ayrıca kervanın Mekke'ye geri döndüğünde bu yaşanan olayı daha fazla kişinin aktarmış olması gerekiyordu. Yine bunca yaşanan hadiseye rağmen Ebû Tâlib'in Müslüman olmadan vefat etmesi bize anlamlı görünmemektedir. *Siyer Kronolojisi* isimli çalışmasında bu iki yolculukla ilgili rivayetleri inceleyen Mehmet Apaydın ise yaptığı araştırmalar neticesinde Hz. Peygamber'in Şam'a gitmesi ile ilgili rivayetlerin doğru olmadığını, Râhip Bahîrâ hadisesi ile ilişkili olarak üretildiğini belirtir. Ona göre Ebû Talip ile ilgili rivayet ilk defa hicri 19 yılında (M. 640) Şam kuşatması esnasında teslim olan rahip Bâsîl tarafından üretilmiştir. Apaydın, Bâsîl'in kuşatma sonrasında Müslüman olup etrafında bulunan sahâbelere böyle bir hikaye anlattığını, sahâbelerin de bunu "hüsnü niyetle" kabul edip sonraki nesillere aktardıklarını belirtir. Araştırmacıya göre Hz. Hatice ile ilgili rivayet ise kısmen doğrudur. Şöyle ki Hz. Muhammed'in, Meysere ile çıktıkları kervan yolculuğu doğru olmakla birlikte, yazara göre onlar Şam'a değil Tihâme'de kurulan Hubâşe panayırına gitmişlerdir. Muhtemelen bu rivayet de Râhip Bahîrâ olayını desteklemek üzere sonradan değiştirilmiştir.⁵⁰

Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliklerinden önce yaşanan önemli başka bir olay Arabistan'daki kervanların tarihine ışık tutar. Bu olay, Hz. Peygamber'in (sav), 14, 15 ya da 20'li yaşlarında olduğu düşünülen⁵¹ bir dönemde yaşanan 4. Ficâr Savaşının (Cahiliye döneminde Allah'ın yasaklamış olduğu haram aylarda yapılan savaşlara verilen genel ad) sebebiyle ilgilidir. Kureyş'in katıldığı bu Ficâr savaşının sebebi kendi kabilesinden olan Harb b. Ümeyye'nin koruması altındaki Berrâd b. Kays'ın, Hîre Kralının Ukâz'a gönderdiği kervanı Mekke'ye getiren Urve b. Rahhal'i öldürmesidir.⁵² Görüldüğü üzere bu rivayet bölgedeki kervan faaliyetlerinin önemine işaret ettiği kadar, Hz. Peygamber döneminde de Irak topraklarından Mekke'ye kervan geldiğini ortaya koyması açısından da dikkat çekicidir.

Risâlet öncesi yapılmış kervan yolculukları ile ilgili tarih kayıtlarına geçmiş farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetleri bölgesel olarak inceleyebiliriz. Örneğin ilk Müslüman olan sahâbelerden Ebû Seleme el-Mahzûmî'nin (ö. 4/625) İslam öncesi dönemde Kureyş ile birlikte Yemen'e kervan yolculuğu yaptığı nakledilir.⁵³ Mahzûmoğullarının Muğire soyundan gelen önemli isimlerin de Risâlet öncesi dönemde Yemen'e kervan yolculukları yaptıkları bilinir. Örneğin Ebû Rebîa b. Muğire, Yemen'le yaptığı kervan ticareti sayesinde zengin olmuştur.⁵⁴ Onun oğullarından biri olan Abdullah b. Ebî Rebîa'nın (ö. 35/656) da annesi Esmâ bint. Muharribe için Yemen'den parfüm ürünleri getirdiği nakledilir.⁵⁵ Risâlet öncesi yapılan kervan yolculukları ile ilgili başka bir

⁴⁸ Atçeken, Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri, 65-72.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/181.

⁵⁰ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 236-251.

⁵¹ Hüseyin Algül, "Ficâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/52.

⁵² Ahmet Turan Yüksel, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Ticari Hayat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 40.

⁵³ Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, thk. Semîr Câbir (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1998), 15/17.

⁵⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/251.

⁵⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, 1/74.

rivayete göre Hidaş b. Abdullah b. Ebî Kays, Yemen bölgesine ticarete giderken yanına Âmir ya da Amr b. Alkame b. el-Muttalib adında birisini ücretli karşılığında yardımcı olarak tutmuştur.⁵⁶

Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye'nin (ö. 588), Dûmetü'l-Cendel panayırının reisi Ukeydir b. Abdülmelik'in kardeşi Bişr ile Irak'ta yaptıkları ticaret kervanları sayesinde bir arkadaşlık kurdukları nakledilir.⁵⁷ Hz. Peygamber döneminde de yaşamış önemli cahiliye şairlerinden Meymûn b. Kays el-A'sâ'nın (ö. 7/629), Hîre'ye kervan yolculuğu yaptığı aktarılır.⁵⁸ Ayrıca; Hakem b. Ebî'l-Âs (ö. 31/651)'in Hîre'ye kervan yolculuğu yaptığı gibi,⁵⁹ Gaylan b. Seleme (ö. 23/644) ve Ebû Süfyân'ın da birlikte Hîre'ye kervan yolculuğunda buldukları nakledilir.⁶⁰ Arapların dâhilerinden sayılan Mugîre b. Şu'be'nin (ö. 50/670) Müslüman olmadan önce Hîre'ye ticaret amaçlı gittiği bilinir.⁶¹ Kureyş kabilesinden Nadr b. Hâris b. Kelede b. Alkame (ö. 2/624), Hîre'den Mekke'ye bir müzik aleti olan ûd getirmiş ve bunu başkalarına öğretmişti.⁶²

Şam bölgesine kervan yolculuğu yapanlar arasında tarih kitaplarında, Ebû Uhayha Saîd b. Âs (ö. 59/679), buraya Kureyş'e Bizans adına vali olarak atanması niyetiyle giden Osman b. Huveyris (ö. ?), Ebû Züeyb Hişâm b. Şu'be (ö. ?),⁶³ Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)⁶⁴ Hz. Osman'ın babası Affân b. Âs (ö. ?),⁶⁵ Zem'a b. Esved b. Muttalib (ö. ?)⁶⁶ ve Ebû Süfyân⁶⁷ gibi önemli isimlere rastlamaktayız. Ayrıca Mısır bölgesine kervan yolculuğu düzenleyenler arasında, Abdullah b. Cüd'an,⁶⁸ Ömer b. el-Hattâb ve Amr b. el-Âs'ın (ö. 43/664) adları geçer.⁶⁹

Daha burada sayılamayan pek çok isim kervan yolculuğu yapmış olmalıdır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi Arabistan'da kervancılık çok önemli bir geçim kaynağı olduğundan, bu faaliyetle uğraşanların sayısını tespit edebilmek imkansız gözükmektedir. Görüldüğü üzere tarih kayıtlarında isimleri geçenlerin çok büyük bir kısmının yaptıkları kervan yolculuğunun sebebi ticarettir. Ticaretin yanı sıra Arabistan'da cahiliye döneminde yerine getirilen bir ibadet olan hac ve umre için çıkılan yolculuklar da kervancılık faaliyetlerinin sebebi olmuş, bölgedeki kervan hareketliliğinin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca göç etme eylemi de kervan yolculuğunu gerektiren bir hadisedir. Nitekim Hz. Peygamber'in çağdaşı Zeyd b. Amr ile Medine'de İslam Yönetiminin hakimiyetinden sonra İran topraklarından buraya gelen Selmân-ı Fârisî'nin yolculukları bu minvaldedir. Bu iki isim de doğru dini aramak üzere kervanlar aracılığıyla uzun ve zahmetli bir yolculuk yapmışlardır. Yine panayırlarda kendi maharetini göstermek amacıyla dolaşan şairler de genellikle bu ticaret kervanlarına katılarak yolculuk yaparlardı.

3. KUREYŞ'İN DÜŞÜŞÜ VE KERVANLAR

Hz. Peygamber'e gelen vahiy ile birlikte, İslam'a davet sürecinin başlamasıyla, hem Arabistan'ın genel kervancılık faaliyetleri ile ilgili hem de özelde Kureyş kervanlarının akıbeti ile ilgili önemli

⁵⁶ Muhammed b. Habîb, *el-Muḥabber*, 335, 336.

⁵⁷ Alî, *el-Mufasssal*, 15/158.

⁵⁸ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 9/146.

⁵⁹ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 17/369.

⁶⁰ Ebû'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dârü'l-Hicr, 2008), 3/419.

⁶¹ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 16/323.

⁶² Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcî'z-zehab ve meâdinü'l-cevher*, thk. Esad Dâğır (Kum: Dârü'l-Hicre, 1989), 4/4/134.

⁶³ Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi kureyş ve ahbârühâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Matba'atü'l-Medenî, 1962), 427, 428; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/430.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/663.

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1992), 191.

⁶⁶ Muhammed b. Habîb, *el-Muḥabber*, 158.

⁶⁷ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 9/345.

⁶⁸ Cümeylî, *Kureyş*, 157.

⁶⁹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî İbn Hadîde, *el-Misbâhü'l-mudî*, thk. Muhammed Azimüddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1975), 1/158; Şahin Utku, *Kızıldeniz (Çöl, Gemi ve Tacir)*, 117.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

değişiklikler yaşanmıştır. Bilindiği üzere M.S. 610 yılında ilk vahyin gelmesi ile birlikte 3 yıl süren fetret devrinin ardından 613'te Hz. Peygamber, açıktan davetle yükümlü olmuş⁷⁰ ve insanları yavaş yavaş tevhit dini İslam'a çağırmaya başlamıştır. Bu süreç başlangıçta Kureyşlileri çok rahatsız etmediyse de, sonrasında onlar, Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin putlarını eleştiren ve onların cehenneme gireceğini söyleyen ayetler⁷¹ ile yüzleşmeye başladıklarında, Hz. Peygamber'in bu tevhid mücadelesini durdurmaya, engellemeye ve sonrasında da yok etmeye çalışmışlardır. Zira aynı zamanda Kureyşliler, tevhidin onların bölgedeki itibarlarını düşüreceğini bu sûretle de kervancılık faaliyetleriyle kazandıkları ticari gücü ellerinden çıkaracaklarını düşünmüşlerdir.

Kureyşlilerin Müslümanlara yönelik artarak devam eden baskı ve işkencelerine karşı Hz. Peygamber, isteyenlerin Habeşistan'a hicret edebileceğini belirtmiş ve bunun üzerine M.S. 615 ve 616 yıllarında iki ayrı hicret gerçekleşmiştir. Habeşistan'a bu ilk hicrette 15, ikincisinde ise 108 kişi göç etmiştir. Baskıların dayanılmaz hale gelmesiyle birlikte davetin daha güvenli bir ortamda devam edebilmesi için yeni ve uygun bölgeler arayan Hz. Peygamber, bu minvalde Medine'den gelen bir ekiple görüşme şansı elde etmiş, onlara İslam'ı anlatmış, sonrasında gerçekleşen gizli görüşmeler (Akabe Biatları) ile birlikte Mekke'de bulunan Müslümanlarla beraber Medine'ye hicret kararı (M.S. 622) almıştır. Miladi 622 senesinin Temmuz (h. Muharrem) ayında başlayan Mekkeli Müslümanların hicret yolculukları, 20 Eylül 622 (12 Rebiülevvel 1)'de Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaşması ile birlikte büyük çoğunlukla son bulmuştur.

Tarih kaynakları Medine'ye hicret süreci ile ilgili önemli bir ayrıntıya yer verir. Buna göre Talha b. Ubeydullah Şam'dan dönerken Medine'ye hicret etmekte olan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'le karşılaşmış kendilerine Şam'dan getirdiği elbiselerden vermiştir. Bir başka kaynakta ise bize bu kişinin Talha b. Ubeydullah yerine Zübeyr b. Avvâm olduğu zikredilmektedir.⁷² Rivayete göre Hz. Peygamber şehre ulaşmadan önce yol üzerindeki bir mevkide henüz Medine'ye hicret etmemiş olan Zübeyr b. Avvâm ve yanındaki birkaç Müslümanla karşılaşmıştı. Onlar Şam'a ticaret için gitmişler ve Mekke'ye dönmekteydiler.⁷³ Bu grup Mekke'ye döndükten sonra vakit kaybetmeden Medine'ye hicret etmiştir. Zikredilen bu iki rivayetin ortak noktası, hicret öncesinde gücü yeten Müslümanların kervan yolculukları yapmaya devam ettikleridir.

Hicret sonrası dönem, Kureyş kervanlarının akibetinin giderek kötüleşmeye başladığı bir dönemdir. Hicretin daha ilk yılı bitmeden Kureyş kervanları, Hz. Peygamber'in düzenlediği seriyye (Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp görevlendirdiği kumandanlarla sevk ve idare ettiği savaşlar) ve gazvelerle (Hz. Peygamber'in bizzat sevk ve idare ettiği savaşlar) tehdit altında kalmış ve bu durum Mekkelileri daha önce hiç olmadığı kadar tedirgin etmiştir. Burada, Kureyş kabilesine ait hangi kervanların durdurulmaya çalışıldığı ya da durdurulup ele geçirildiğini anlatmadan önce Hz. Peygamber'in neden bir kabilenin ticari faaliyetlerini sonlandırmaya çalıştığını izah etmek gerekmektedir. Zira bu meseleden dolayı Hz. Peygamber'i yağmacı kültürün bir temsilcisi gibi addedenler olmuştur.

Öncelikle Onun (sav) gazve ve seriyyelerinin önemli bir kısmının Kureyş kervanlarını durdurma ve el koymaya yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in Kureyş kervanlarına yönelik bu baskınlarının arka planında düşmanını ambargo ve abluka altına alma ve böylece

⁷⁰ el-Müddessir 74/1-5.

⁷¹ Yûnus 10/18; el-Enbiyâ 21/98, 99; el-Furkân 25/55; el-Ankebût 29/17.

⁷² Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delailü'n-nübüvve*, thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acî (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye - Dârür-Reyyân, 1988), 2/498; Bu iki farklı rivayeti değerlendiren Adnan Demircan, ilk rivayetin daha doğru kabul edilebileceğine, zira birincisinin Urve b. ez-Zübeyr kanalıyla gelmesinden dolayı aile şanını yüceltmek için söylenmiş olabileceğine dikkat çekmektedir. Bkz Adnan Demircan, *Nebevî Direniş: Hicret* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 121.

⁷³ Zührî, *el-Mejâzi en-nebeviyye*, 103.

ekonomik kontrolü ele geçirerek rakibinin mukavemetini kırma amacı yer alır.⁷⁴ Onun (sav) kervan baskınlarını bir çeşit saldırganlık olarak niteleyen ve bu niteliğin Araplar için alışlageldik bir durum olduğunu söyleyen Montgomery Watt'ın⁷⁵ bu iddiasına verilebilecek en net cevap Muhammed Hamidullah'ın da belirttiği üzere Hz. Peygamber'in Kureyş kervanları dışında, bölgedeki diğer Müslüman olmayan kabilelerin kervanlarına hiçbir şekilde askeri müdahalede bulunmadığıdır.⁷⁶ Dolayısıyla onu (sav) yağmacı kültürün etkisinde hareket eden bir insan olarak göstermek kanaatimizce iyi bir niyet taşımamaktadır.

Allah Rasulünün savaşlarını sebep ve sonuçları bağlamında ele alarak doktora tezi hazırlayan Elşad Mahmudov, bu çalışmasında onun (sav) kervanlara yönelik düzenlediği baskınların sebeplerini uzunca ele almış ve tartışmıştır. Yazarın zikrettiği bu sebepleri altı maddede özetlemek mümkündür. Yazara göre Hz. Peygamber ve Müslümanlar, kendilerine yapılanlara karşılık vermek, Medine şehrini saldırılardan korumak, müşriklere gözdağı vermek, yapılan baskınlarla cihat ruhunu alevlendirmek, Arabistan bölgesi hakkında güvenlik sıkıntılarının doğmasını engellemek için coğrafi bilgi edinmek ve düşmanlarının hazırlıkları ile ilgili haberdar olmak için Kureyş kervanlarının önünü kesmişler ve onlara el koymuşlardır.⁷⁷ Sonuç olarak Hz. Peygamber, İslam'ın yayılışına giden süreçte şirk kültürünün merkezi haline gelmiş Mekke'yi tekrar eski haline döndürerek tevhidin merkezi haline getirebilmek ve belki de bu süreci daha da hızlandırabilmek için Kureyş'in ekonomik kaynağı olan kervanlarının kontrol altına alınmasını ilk gaye olarak belirlemiştir. Nitekim Müslümanların gerçekleştirdiği ilk seriyye Kureyş kervanını hedef almıştır.

O, hicretten 7 ay sonra (Ramazan 1/Mart 623), 300 kişilik Ebû Cehil'in başkanlık ettiği ticaret kervanına Hz. Hamza komutasındaki birliği, bir ay sonrasında ise (Şevval/Nisan) Ebû Süfyan'ın idaresinde bulunan kervanın önünü kesmek için Ubeyde b. Haris komutasında bir birliği yollamıştır. Bu birlik Râbiğ bölgesindeki Ahyâ isimli suyun olduğu yerde Ebû Süfyan'ın başında olduğu kervan ile karşılaşmıştır. Bu iki seriyyeden ilkinde taraflar arası bir anlaşma sayesinde çatışma olmamışsa da ikincisinde karşılıklı mızrak ve ok atışları olmuş ve sonrasında iki taraf da ayrılmışlardır. Yine bir ay sonrasında hicretin 9. ayında (Zilkade/Mayıs) Hz. Peygamber, Sa'd b. Ebû Vakkas komutasındaki bir birliği Şam'dan gelen kervanın önünü kesmesi için yollamışsa da bu birlik, bir ya da iki gün arayla kervanı kaçırdıkları için Medine'ye tekrar geri dönmüştür. Bu seriyyelerin yanında bizzat Hz. Peygamberin kervanları durdurmak adına katıldığı gazveler de vardır. O (sav), hicretten 11 ay sonra Sâfer ayında (Ağustos) Ebvâ gazvesine çıkmış (H. 2/M. 623), 15 gün bekledikten sonra Medine'ye dönmüş akabinde aynı ay içerisinde, başka bir rivayete göre de Rebiülevvel ayında (Ağustos ya da Eylül) yüz kişi ve beş yüz deveden müteşekkil Kureyş kervanını Buvât'ta karşılamak üzere tekrardan yola çıkmış ancak bir çatışma olmadan geri dönmüştür. Yine o, aynı yılın Cemaziyeevvel ayında (Kasım) da bir başka Kureyş kervanını karşılamak üzere Zatu'l-Aşiret (Uşeyre) gazvesi düzenlemiştir. Bu kervanın daha sonra Bedir Savaşının sebebi olan kervan olduğu bilinir.

Hicretin 2. Senesi Recep ayında (Ocak 624) Hz. Peygamber, Abdullah b. Cahş'ı Nahle bölgesindeki Kureyş kervanı hakkında bilgi alması için göndermiştir. Abdullah ise yalnızca bilgi almakla kalmamış aynı zamanda buradan geçen Kureyş kervanına baskın düzenlemiş ve iki kişiyi öldürmüştür.⁷⁸ Bu baskın haram aylarda gerçekleştiği için Kureyşliler arasında bir tartışma

⁷⁴ Elşad Mahmudov, *Sebep ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 65, 66.

⁷⁵ W. Montgomery Watt, *H. Muhammed (Peygamber ve Devlet Adamı)*, çev. Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 124, 125, 127.

⁷⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yenişafak Kültür Armağanı, 2003), 1/219.

⁷⁷ Mahmudov, *H. Peygamber'in Savaşları*, 73-75.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dârü'l-Alemî, 1989), 1/9-19; Mustafa Fayda, "Hz. Peygamber Devri Kronolojisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/479.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

başlamış ve ardından Bakara Sûresinin 217 ve 218. ayetleri inmiştir. Ayetler haram aylarda savaşın büyük günah olduğunu ancak inkarda direnmenin, Kâbe'yi ziyareti engellemenin ve halkını oradan çıkarmanın daha büyük bir günah olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹

Bilindiği üzere Bedir savaşının (H. 2, M. 624) asıl sebebi Ebû Süfyan'ın Suriye'den gelen kervanına baskın düzenlemektir.⁸⁰ Ebû Süfyan yaklaşık yetmiş atlı ve yüklü develerle Şam'dan dönmekte, Mekke'ye doğru yol almaktaydı. Hz. Peygamber kervanla ilgili bilgiler getirmesi için Talha b. Ubeydullah ve Saîd b. Zeyd'i görevlendirdi. Talha ve Saîd sahil yakınlarında bulunan Nahbâr adında bir yerde beklemeye başladılar.⁸¹ Onlar kervanı takip ederlerken Hz. Peygamber de 12 Ramazan pazartesi günü ordu hazırlayarak kervanı karşılamaya çıkmış, ancak kervan Müslümanların kendilerini beklediği yolu kullanmayarak kurtulmayı başarmış, akabinde de Ebû Cehil'in komutasındaki ordu ile Müslüman ordusu Bedir'de savaşmışlardı (17 Ramazan 2/13 Mart 624).⁸² Kur'an'ı Kerim'de Bu kervan yolculuğu şöyle anlatılmıştır: "Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıңызdaydı."⁸³ Bu savaşa Kureyş ahalisinden el-Hâris b. Âmir gibi isteksizce katılanlar da olmuş ve o savaşa giderken "Keşke Kureyş savaşa çıkmasaydı da kervandaki malım ve Abdümenâfoğullarının malları telef olsaydı" diyerek sitem ettiği nakledilmiştir.⁸⁴ Savaşa gerek olmadığını düşünen bir diğer isim de Ebû Süfyandır. O, "Kervanınız kurtuldu; kendinizi Yesrib ehline kestirmeyiniz. Bundan ötesine gerek yok. Siz ancak kervanınızı ve mallarınızı korumak için çıkmıştınız" diyerek Kureyşlilerin savaşa çıkmamasını istemiştir.⁸⁵ Ancak sonuç olarak savaş gerçekleşmiş ve Kureyşliler mağlup edilmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde Bedir savaşından 6 ay sonra gerçekleştirilen "Karede" seriyyesi de (Cemâziyelâhir 3/Kasım 624), Kureyş'in Ebû Süfyan başkanlığında Irak yollarından geçerek Suriye'ye ulaşmayı hedefleyen kervanını durdurmayı amaçlamıştı. Zeyd b. Harise başkanlığındaki birlik, bu kervanı yakalamış ve ele geçirilen ganimetler Medine'ye getirilmiştir.⁸⁶ Hicretin 6. senesi Cemaziyelevvel ayında (Eylül-Ekim 627), Kureyş kervanlarına yönelik son askeri müdahale olan el-İs Seriyyesi gerçekleşmiştir. Bu seriyyenin başında Zeyd b. Hârise görevlendirilmiş, kervan müdahalesi başarılı sonuç vermiş ve bu kervandan pek çok gümüş elde edilmiştir.⁸⁷

Yapılan tüm bu gazve ve seriyyeler Arabistan'ın en önemli kervan organizatörü konumunda olan Kureyş'in etkinliğini kırmıştır. Ancak Medine'ye hicret sonrasında Müslümanlar yalnızca Kureyş kervanlarına yönelik gazve ve seriyyeler düzenlemekle kalmamışlar aynı zamanda kendileri de farklı bölgelere kervan faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamışlardır. Burada tekrardan hatırlatmak gerekir ki Medine, hicret öncesinde de önemli kervan güzergahlarından birisiydi. Nitekim burada çeşitli çarşı ve pazarların kurulduğu, Nabatlıların buraya kervanlarla ticaret yapmak üzere çeşitli gıda maddeleri getirdikleri daha önce ifade edilmişti. Aynı şekilde Yahudilerin içki yasaklanana kadar Medine pazarlarına kervanlar vasıtası ile içki getirip sattıkları⁸⁸ ve yine hicret sonrası dönemde buraya kumaş, koku, yiyecek ve çeşitli mallar taşıyan kervanların geldiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların bu şehre yerleşmesi sonrasında da kervancılık faaliyetleri devam etmiştir. Hz. Peygamber de şehirdeki kervan faaliyetlerinin

⁷⁹ el-Bakara 2/217, 218.

⁸⁰ Bedir savaşıyla ilgili detaylı bilgi için bkz: İsrail Balcı, "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'an, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği", *İSTEM* 7/13 (01 Aralık 2009), 85-124.

⁸¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/19.

⁸² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/21.

⁸³ el-Enfâl 8/42.

⁸⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/36.

⁸⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/43.

⁸⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 315.

⁸⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/553.

⁸⁸ Ali, *el-Mufasssal*, 8/25.

etkinliğini arttırabilmek adına Medine’de bir pazar kurmuş ve bu pazara gelen ticaret kervanlarından vergi alınmayacağını kararlaştırmıştır.⁸⁹ Hicret sonrası Medine’de Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları kervan yolculukları ile ilgili çeşitli tarihi örnekler vardır. Örneğin, Medine’de Müslümanların Cuma namazı kıldıkları bir sırada Bedir savaşı öncesinde Müslüman olduğu bilinen Dihye el-Kelbî’nin⁹⁰ Şam’dan buraya gıda maddeleri taşıyan bir kervan getirdiği nakledilir.⁹¹ Zeyd b. Hârise’nin İs Seriyyesinin gerçekleştiği yılın Ramazan ayında, yanındaki arkadaşları ile birlikte Şam’a ticaret amaçlı kervan yolculuğu yaptığı nakledilir. Hatta bu ticaret yolculuğu sırasında Benî Bedr ve Benî Fezâre’den birtakım insanların kervana saldırdıkları ardından da kervandakilerin mallarını alıp gittikleri anlatılmaktadır.⁹² Bu iki isimden farklı olarak Müslümanlar içerisinde Abdurrahman b. Avf’ın ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin de hicret sonrasında kervan yolculuğu yaptıkları bilinir.

Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethi (20 Ramazan 8/11 Ocak 630) ve ardından vefatına kadar ki süreçte Arabistan’ın büyük çoğunluğunun idaresi Müslümanların eline geçmiştir. Böylece M.S. 7. yy.’ın başları, kervancılık faaliyetlerinde artık Kureyş’in yerini İslam toplumunun (ümme) aldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde sürekli genişleyen İslam yönetiminin topraklarında, vahiy ile oluşan yeni düzen içerisinde kervan yolculuklarının daha güvenli bir hale geldiğini belirtmek gerekir. Zira bölgedeki pek çok kabile ya bizatihi İslam yönetimine katılmış ya da vergi vererek bu yönetime boyun eğmiştir. Bunun sonucu olarak Arabistan’daki kervan saldırılarında azalma yaşanmıştır denebilir. Bundan sonraki dönemde kervan faaliyetlerinin artarak devam ettiği görülür. Nitekim Vakıdî, Tebük seferini (H. 9/M. 630) ele alırken Müslümanların Şam ile olan ticaretlerinden dolayı buranın hakimiyetini elinde tutan Bizans’ın ne kadar güçlü olduğunu bildiklerini ve bu sebeple onlar için en korkutucu düşmanın Bizans olduğu yorumunu yapmıştır.⁹³ Görüldüğü üzere bu rivayet Medine’de Hz. Peygamberin (sav) önderliğinde istikrarlı bir yönetime kavuşan Müslümanların Şam’la daha sıkı ilişkiler kurduklarını ortaya koyar. Sonuç olarak Hz. Peygamber’in ve ona inen vahyin belirlediği ölçüler çerçevesinde kurulmuş olan İslam Yönetimi ile birlikte kervan faaliyetleri sekteye uğramamış tam aksine, geniş Arabistan coğrafyasının siyasi anlamda tek bir idarenin kontrolüne geçmesi sayesinde oluşan güven ortamında daha da gelişmiştir.

4. SONUÇ

Arabistan’da kervan faaliyetleri temel geçim kaynağı olarak görülmektedir. İslam öncesi dönemde Kureyş kabilesinin yükselişi de bu faaliyet üzerinden gerçekleşmiş ve Mekke, kervanların uğradıkları çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Kureyş’in bu yükselişinde Kusay’ın ve sonrasında onun soyundan gelen evlatları içerisinde Hâşim’in büyük etkisi olmuştur. Dönemin tarihsel koşulları içerisindeki yaşananlar da bu yükselişi desteklemiştir. Nitekim Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları ile onlara vergi ödeyen Gassânîler ile Hîreliler arasındaki mücadeleler Arabistan’ın Kuzeyinde istikrarsız bir ortam oluşturmuştur. Arabistan’ın güneyinde ise Yemen milattan sonra beşinci yüzyıldan itibaren sorunlu bir bölge haline gelmiştir. Yahudi bir Himyerî hükümdarı olan Zûnüvâs’ın Yemen’deki olumsuz faaliyetleri, sonrasında Hristiyan Habeş hükümdarlığının bölgeyi ele geçirmesi, çok geçmeden de Sâsânî desteği ile Seyf b. Zûyezen’in hakimiyetiyle birlikte bu coğrafya, kervan faaliyetleri açısından güvensiz bir hal almıştır.

⁸⁹ Ebû’l-Hasen Nûrüdî’nin Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ bi ahbâri dâri’l-Mustafâ*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfuz (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1998), 2/257.

⁹⁰ Ali Yardım, “Dihye b. Halife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/294.

⁹¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbabü’n-nüzûl*, thk. Mâhir Yasin el-Fahl (Dârü’l-Meyman, 2005), 772.

⁹² Vâkidî, *el-Meğâzî*, 2/564.

⁹³ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 3/990.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

Hız. Peygamber'in doğumu ve risaletine kadarki süreçte Kureyş kervanlarının artık Arabistan'da kervancılığın baş aktörü oldukları görülür. Hâşim ile birlikte Kureyş'in uluslararası ticaret anlaşmaları sağlanmış ve sonrasında pek çok Kureyşli rahat bir şekilde Şam ve Yemen'e kervan yolculukları yapabilir hale gelmiştir. Kur'an'da bu duruma *îlâf* kavramıyla işaret edilmiştir. Hız. Muhammed'in risalet süreci öncesinde bir Kureyş mensubu olarak kervan yolculuklarında bulunduğu tarih kitaplarında yer alır. O, sütanne uygulaması dahilinde Taife kadar kervan yolcuğu yapmış, çocukluğunda da amcası Ebû Tâlip'le birlikte Şam'a gitmiştir. Gençlik çağında ise Hız. Hatice'nin kervanlarının başında yine Şam'a ya da Tihâme'de yer alan Hubâşe'ye gittiği nakledilir. Ayrıca Doğu Arabistan'da kurulan Muşakkar panayırına da katıldığı aktarılır. Araştırmalar sonucunda onun Şam'a bölgesine yapmış olduğu kervan yolculukları hakkındaki rivayetlerle ilgili birtakım şüpheler ortaya çıkmıştır. Neticede onun amcası ile yapmış olduğu iddia edilen Şam yolcuğunun abartılı ya da uydurma olduğu, Hız. Hatice'nin kervanlarıyla birlikte ise Şam'a değil Hubâşe'ye gittiği sonucuna varılmıştır.

Vahyin nüzülü ile birlikte Kureyş kabilesinin düşüş süreci başlamıştır. Kureyşliler başlangıçta inen ayetleri çok dikkate almamışlarsa da itibarları zedelenir dolayısıyla kervan faaliyetleri ile elde ettikleri ticari kazançları azalır korkusuyla Müslümanlara yönelik baskı ve işkenceleri arttırmışlardır. Müslümanlar da önce bir kısmı Habeşistan'a sonra da büyük çoğunluğu Medine'ye hicret etmek durumunda kalmıştır. Hız. Peygamber de Hız. Ebubekir ile birlikte bir kervan yolculuğu ile Medine'ye hicret etmiştir. Bu hicret sonrasında ise Medine'de İslam Devletinin kurulmasıyla birlikte işler Kureyşlilerin aleyhine gelişmeye başlamıştır. Zira Hız. Peygamber Kureyş'in kervanlarına yönelik takibatlar başlatmış, neticede süreç iki taraf arasında Bedir savaşının yaşanmasına sebep olmuştur. Bedir galibiyeti ile Müslümanlar hız kaybetmeden kervanlara yönelik takibatlara devam etmiş ve Mekke fethedilene kadar asıl amaç Kureyş'in bel kemiğini oluşturan bu kervan faaliyetlerinin kontrolünü sağlamak olmuştur. Bu süreç içerisinde Kureyş tüm iktidarını yitirmiş ve en sonunda MS. 630'da Mekke'nin fethi ile birlikte teslim olmuştur.

5. KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Heyet. 12 Cilt. Kahire: Cemiyetü'l-Meknez, 2010.
- Aladieh, Salamah Salih Syalayman. *Meccan trade prior to the rise of Islam*. United Kingdom: Durham University, Doctoral Thesis, 1991. <http://etheses.dur.ac.uk/1184/>
- Algül, Hüseyin. "Ficâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Balcı, İsrâfil. "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği". *İSTEM* 7/13 (01 Aralık 2009), 85-124.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-. *Fütûhu'l-Buldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-. *Delailü'n-nübüvve*. thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acî. 7 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye - Dârür-Reyyân, 1988.
- Bozkurt, Nebi - Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/553-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi - Yüksel, Ahmet Turan. "Kervan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/298-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Büyükcoşkun, Kudret. "Arabistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/248-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Cümeylî, Hudayr Abbas el-. *Kureyş*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Çağatay, Neşet. *İslam öncesi Arap tarihi ve cahiliye çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957.
- Demircan, Adnan. *Nebevî Direniş: Hicret*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Eğânî*. thk. Semîr Câbir. 24 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-. *Ahbâru Mekke*. thk. Ruşdî es-Sâlih Mulaḥhas. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Endelus, 1983.
- Fayda, Mustafa. "Hz.Peygamber Devri Kronolijisi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri". çev. Abdullah Aydınli. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 327-345.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: Yenişafak Kültür Armağanı, 2003.

KUREYŞ KABİLESİNİN YÜKSELİŞİNDE VE DÜŞÜŞÜNDE KERVAN FAALİYETLERİNİN ROLÜ

Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl. *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Mısır: Dârü'l-Hicr, 2008.

İbn Hadîde, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî. *el-Misbâhü'l-mudî*. thk. Muhammed Azimüddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1975.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Sakkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Musafa el-Bâbü'l-Halebî, 1955.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sîre (Kitabu's-Siyer ve'l-Meğâzi)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Dârü'l-Hicr, 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem - Selamî, Umar Abdüsselam es-. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakât*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ, mütemmimü's-sahâbe, et-tabakâtü'r-râbia*. thk. Abdülaziz Abdullah Selûmî. Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1995.

İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-. *Samtu'n-nücûmi'l-avâlî fî enbâi'l-evâlî ve't-tevâlî*. thk. Ali Muhammed Muavvid. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.

Kallek, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kelpetin, Mahmut. *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

Mahmudov, Elşad. *Sebep ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İbrahim es-Sâvî. Kahire: Mektebetü's-Şarki'l-İslâmî, 1938.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Mürücü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. thk. Esad Dâğır. Kum: Dârü'l-Hicre, 1989.

Muhammed b. Habîb, Ebû Ca'fer. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1900.

Muhammed b. Habîb, Ebû Ca'fer. *el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*. thk. Hurşîd Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh es-. *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*. thk. Hâlid Abdülğani Mahfuz. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.

Süheylî, Abdurrahman b. Abdillâh es-. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye*. thk. Umar Abdüsselam es-Selamî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2000.

Şahin Utku, Nihal. *Kızıldeniz (Çöl, Gemi ve Tacir)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Tomar, Cengiz. “Yemen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-. *Esbabü'n-nüzûl*. thk. Mâhir Yasin el-Fahl. Dârü'l-Meyman, 2005.

Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Alemî, 1989.

Watt, W. Montgomery. *Hız Muhammed (Peygamber ve Devlet Adamı)*. çev. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Yardım, Ali. “Dihye b. Halîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yüksel, Ahmet Turan. *İslam'ın İlk Dönemlerinde Ticari Hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh. *Cemheretü nesebi kureyş ve ahbâruhâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Matba'atü'l-Medenî, 1962.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-. *el-Meğâzî en-nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1981.

Kur'ân Yolu, ts. Erişim 20 Ekim 2020

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2002.